

КОЛОРИСТИЧНА КАРТИНА ПОЕМИ „ГАЙДАМАКИ” ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті зацентовано увагу на колористичні поеми „Гайдамаки” Тараса Шевченка, скласифіковано кольороназви за походженням, фізичними ознаками та визначено їхнє значення у художньому тексті.

Ключові слова: кольороназви, функції кольору.

Геній Тараса Шевченка – справжня золота жила для наукових пошуків. Багатогранність таланту Кобзаря спричинила чималу кількість фахових досліджень у світовій науці. З-поміж українських учених до цього невичерпного джерела зверталися І. Білодід, М. Рильський, Л. Булаховський, В. Русанівський, С. Єрмоленко, В. Ващенко, М. Коцюбинська, Л. Мацько, Н. Мех, Ю. Дядищева-Росовецька, С. Січкар, Л. Рожило, А. Крищенко та ін.

Актуальність дослідження полягає в тому, що колористична семантика поеми „Гайдамаки” малодосліджена, а кольорономінанти в мові Шевченка мають прикметні особливості, які потребують докладного вивчення.

Мета статті – системно проаналізувати кольороназви в поемі „Гайдамаки” Тараса Шевченка – зумовила розв’язання таких **завдань**: окреслити коло лексем на позначення кольору; схарактеризувати структурні, семантичні та функціональні особливості слів-кольороназв; увиразнити переносне значення та образне вживання кольоративів.

Шевченко як художник у своїх творах активно творить зорові образи, використовуючи широку палітру лексем на позначення кольорів [7]. Кольороназви в поетичному тексті слугують багатогранним і змістовним образним засобом: створюють пейзажні картини, зображують складні почуття ліричного героя, незважаючи на універсальний характер колірної ознаки. «Просторові локуси поета неможливо уявити без епітетів, які встановлюють просторові межі, моделюють відстань, протяжність, розмір, колір художніх реалій» [8]. Назви кольорів не раз ставали об’єктом дослідження, зокрема для моделювання індивідуально-мовної картини світу письменників (А. Крищенко, Т. Панько, В. Дяченко, Н. Адах, Л. Мініч, Л. Супрун, В. Півень, Л. Федорчук), у галузі історичної та описової лексикології (Н. Бахліна, В. Мур’янов, М. Чікало), семасіології (Г. Губарева, О. Дзівак, О. Журавльов, Л. Пустовіт, Г. Яворська), психолінгвістики (Т. Ковальова, С. Григорук, Р. Фрумкіна), порівняльного мовознавства (О. Коваль-Костинська, Н. Пелєвіна), перекладознавства (І. Ковальська) тощо.

Феномен кольору і донині немає загальної концепції в межах певної науки або напряму, зокрема в поетичній семантиці у творах письменників. Колір – це продуманий прийом, який допомагає письменникові висловити свої думки і почуття, вказати на своєрідність творчості, описати індивідуальні риси авторського бачення. [1, 2]. Як писав І. Франко, „поет, коли береться малювати, то не чинить се виключно красками, фарбами, котрі у нього є, тільки словами, зчепленням таких і таких шелестів і гуків, але торкає різні наші замисли, викликає в душі образи різнорідних вражень, але так, щоб вони тут же зливалися в одну органічну і гармонійну цілісність” [12, 101].

Багатство колірної лексики в мові можна пояснити важливістю зорових вражень як одного з джерел пізнання навколишнього світу. Саме тому колір привертає до себе погляди науковців різних галузей – фізиків, філософів, мистецтвознавців, психологів, лінгвістів. На думку Р. Фрумкіної, півкулі мозку створюють різні кольорові моделі, адже права півкуля, що зорієнтована на довгохвильову частину спектра (червоний), видає кольорову картину, пов’язану з чуттєвим сприйняттям, а ліва сприймає середньохвильову частину спектра (синій) і кольорова картина вже пов’язана з понятійним комплексом [13, 56]. Окрім цього, кожен колір має чітко окреслену палітру емоцій, які спричиняє.

У поетичному просторі кожного письменника всякий колір має значення [2; 3; 4; 6; 10; 11; 14], проте за наявності загальних принципів кольоросприйняття, спостережено відмінність у семантиці окремих кольорів і тонів, у лексичному відтворенні кольору. Системний підхід до кольорономінантів в українському мовознавстві поки що не вироблений. Прикметними рисами кольороназв є такі: 1) слово-кольорономінант первинно емоційно забарвлене, воно виходить за межі позначення кольору і передає ставлення до нього; 2) колір може бути виражений експліцитно (шляхом прямого називання кольору та ознаки за кольором) та імпліцитно (шляхом називання предмета, кольорова ознака якого закріплена в культурі та в мові) [6].

Кольороназви утворюють якісно і кількісно розвинену лексико-семантичну групу, до якої належать назви основних кольорів та безліч їхніх відтінків, що вказують на міру вияву колірної ознаки, на інтенсивність кольорового тону, змішування кольорів тощо [9, 353]. А. Крищенко переділяє назви кольорів на „основні” та „другорядні” [5, 97]. Як основні мовознавець виокремлює назви давнього походження, генетично споріднені з кольоропозначеннями в інших слов’янських мовах, що становлять ядро всієї лексико-семантичної групи кольороназв, навколо якого розташовані назви пізнішого походження. З-поміж них сім

семантично незалежних назв, що позначають „колір без відтінків”: червоний, жовтий, зелений, голубий, синій, білий, чорний. Усі інші є назвами відтінків основного тону і вказують на міру вияву колірної якості, інтенсивність колірному тону, змішування кольорів, колірну ознаку, якої набув предмет унаслідок певної дії чи процесу, пор.: сіруватий, сизий, зелененький, пошжовклий, блідий, ясний, кровавий, багристий, рудий, чорнючий та ін.

В обраній для дослідження поемі “Гайдамаки” найчастіше вживаними є червоний, чорний, синій (блакитний), карий та білий кольори. Для творчості Шевченка раннього періоду характерне використання фольклорних мотивів, зокрема вживання постійних епітетів, що надають образам певної схематичності, умовності, універсальності, пор.: *Єсть карії очі, Як зіроньки сяють, Білі рученята, Мліють, обнімають; А ясновельможний на воронім коні Блисне булавою; Ночували гайдамаки В зеленій діброві.* Так, прикметник **білий** стосовно кольору шкіри рук подибуємо в тексті двічі з позитивною семою ‘гарний, вродливий’, **вороні** коні та **зелені** діброви фігурують чотири рази. Як один із прийомів стилізації під фольклорну образність Шевченко вводить у текст субстантивовані прикметники: *Світить білолиций на всю Україну, Світить, а – чи бачить мою сиротину?; Отамани на вороних Перед бунчуками. Вигравають...* тощо.

Символіку червоного кольору представлено найширше в багатьох смислових та асоціативних відтінках, зокрема слова з коренем *-черв-* творять широку словотвірну парадигму. Типовими граматичними формами кольороназв у тексті є прикметники та дієслова, та лише один іменник, пор.: *в червонім жупані, червоний бенкет, як море червоне, зорі червоні, кров текла-червоніла, червонив синє [море], хмара червоніє, червінці.*

Лексеми з коренем *-черв-* ужито як у прямому, так і в переносному значенні. Наприклад, прикметникове вживання в прямому значенні подибуємо в пісні кобзаря (“Бенкет у Лисянці”): *Діток в школу оддам, А червоним черевичкам Таки дам, таки дам!* У переносному значенні вжито прикметник *червоний* для опису сцени колишніх козацьких зборів у частині „Свято в Чигирині”, що спричиняє асоціативний ряд: *Базари, де військо, як море червоне, Перед бунчуками, бувало, горить.* Військо порівняно з червоним морем, бо *море* – за кількістю вояків, *червоне* – за кольором одягу більшості козаків. В обох випадках червоний колір має цілком позитивне значення, навіть узвичаєне. *Червоні черевички* – атрибут свята; море козаків, убраних у червоне, у контексті описуваної героїчної доби означає повнокровність, силу, могутність, владу. Окрім того, у народній традиції червоний одяг із золотими прикрасами був цілісним образом добробуту, цілковитого задоволення потреб і навіть розкоші. Подибуємо це й у Шевченка, коли він протиставляє зовнішній образ героя його внутрішньому світові („Бенкет у Лисянці”): *Всі танцюють, а Галайда Не чує, не бачить. Сидить собі кінець стола, Тяжко-важко плаче, Як дитина. Чого б, бачся? В червонім жупані, І золото, і слава є, Та нема Оксани...* Червоний жупан як символ багатства протиставлено бідності свитини: *У Лисянці, не в свитині – В червонім жупані...* Червона китайка, якою покривали мерців, символізувала водночас і розкіш, і кров: *Поцідував мертвих в очі, Хрестить, накриває Червоною китайкою Голови козачі.*

Червоний як символ вроди, жіночності, молодості є в описі дочки Лейби: *Розкидала, розкрилася... Як квіточка в гаю, Червоніє...*

Чи не найширше в поемі асоціативно і прямо червоний колір пов’язано з кров’ю, що спостережено в розділі „Червоний бенкет”: *Гомоніла Україна, Довго гомоніла, Довго, довго кров степами Текла-червоніла; Ой Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий! Багато ти, батьку, у море носив Козацької крові; ще понесеши, друже! Червонив ти синє, та не напоїв; А сю ніч уп’єшся; Гнилий Тікич Кров’ю червоніє Шляхетською, жидівською...*

У поемі природа реагує на всілякі зміни і є активним тлом, що відображає всі події, як-от: *Із-за лісу, з-за туману, Місяць впливає, Червоніє, круглолиций, Горить, а не сяє, Неначе зна, що не треба Людям його світу, Що пожари Україну Нагріють, освітять; А сонечко встане, як перше вставало, І зорі червоні, як перше пили, Попливуть і потім, і ти, білолиций, По синьому небу вийдеш погулять...* Лексеми з коренем *-черв-* є структурним компонентом тропів, зокрема на позначення пожежі: *Зайнялася Сміляницина, Хмара червоніє; „Гуляй!” – загукали. Вечеряють, а кругом їх Пекло червоніє.*

Єдиний іменник з коренем *-черв-* **червінці** в поемі Шевченка вжито з негативним значенням, адже гроші – причина приходу конфедератів, пор.: *А червінців! хоч не його, Так що? аби гроші.*

Другою найчисленнішою групою кольорів, до яких вдається Шевченко, є чорні та сірі. Семантика чорного як кольору смерті є традиційною: *Степ чорніє і могила З вітром розмовляє; Страшний суд Ляхи в Україну несуть І заривають чорні гори; Крові мені, крові! Шляхетської крові, бо хочеться пить. Хочеться дивиться, як вона чорніє; У полом’ї повішані На кроквах чорніють Панські трупи.* Однак у поемі „Гайдамаки” зреалізовано й іншу семантику, зокрема у характеристиці зовнішності: *Чорнобрива в гаю застіває; А надто вам, розказать би, Як козак чорнявий Під вербою, над водою Обнявшись сумує; Не розкажу, Мої чорноброві, Не розкажу против ночі.* Колір вбрання є певною визначальною рисою соціальних груп, слугує предметом протиставлення їх: *Козацьке панство похожає, В киреях чорних як один; Я тобі не нара, я в сірій свитині, А ти титарівна.* Репрезентовано групу чорних і постійними епітетами, приміром,

щодо опису Залізняка : *Літа орел, літа сизий Попід небесами*. Серед них також є і непрямі кольороназви, які визначають ступінь насиченості, інтенсивності кольорів, не називаючи конкретної колірної якості : *І темний гай, і Дніпр дужий, І високі гори; У ліс, хлопці, вже світає, І коні пристали*.

Установлено, що в поемі „Гайдамаки” Т. Шевченка вживає лексеми з коренем *-золот-* у прямому і переносному значенні. Слово *золото* характеризується великою словотвірною продуктивністю й активністю в сучасній українській мові, що зумовлено значною глибиною його семантики, проте в аналізованому тексті лексеми з коренем *-золот-* увіражено як іменники та прикметники, що презентують семи ‘золоті речі’, ‘дорогий золототканий одяг’, пор. : *Ховай боже! ... В будинку ... з панами... Вся [Оксана] в золоті...; І я плачу; а тим часом Пишиними рядами Виступають отамани, Сотники з панами І гетьмани; всі в золоті У мою хатину Прийшли, сіли коло мене І про Україну Розмовляють...* Подібність за кольором виражає порівняльний зворот у реченні : *Нехай житом-пшеницею, як золотом, покрита, нерозмежованою останеться навіки од моря і до моря – слав’янська земля*. В інших прикладах (6) поет унікає переносного значення й образного вживання, применшуючи роль і значення цього металу, зокрема на позначення кольору, пор. : *Узяв [хлопець] золотого, Подивився : „Спасибі вам!”; І ті [їуди] на золото лягли І сном нечистим задрімали*.

Усі кольороназви за фізичними характеристиками можна об’єднати у дві групи, пор. : 1) хроматичні : а) група червоних : *червоні, червоніє, червінців, червоне, червоніє, червонить, текла-червоніла, рудий, кровавого, рожевії*; б) група синіх : *синій*; в) група зелених : *зелена, зеленіють*; г) група жовтих : *пожовкле, жовті*; 2) ахроматичні кольори : а) група чорних : *вороний, чорнобрива, чорнявий, чорноброві, темний, чорний, чорніють, чорнобрива*; б) група сірих : *сірій, сизокрилий, сизий, сіроманці*; в) група білих : *білолиций, білі, біліє*.

У поемі „Гайдамаки” структурно можна виокремити прості та складні кольороназви. Прості лексеми утворені афіксальним способом та внаслідок основоскладання й аббревіації. Досліджувані лексеми постали здебільшого суфіксальним (*червінці, кровавий, чорнявий*) та префіксально-суфіксальним (*пожовкле*) способом. Складні лексеми на позначення кольору утворені основоскладанням (*білолиций, сизокрилий, чорноброві*) та словоскладанням (*текла-червоніла*).

Отже, проаналізувавши семантику і структурно-функціональні особливості кольороназів у поемі „Гайдамаки” Т. Шевченка, можна дійти висновків, що для відтворення реальної картини світу (січі, різанини, людських мук і страждань), природи, на тлі якої розгортаються події, автор використовує з-поміж ахроматичних кольорів здебільшого чорний (подеколи білий та проміжні сірі кольори), а серед хроматичних – передовсім червоний (як постійні епітети зелений, синій). Т. Шевченко вживає в поемі прості та складні лексеми з колірною семантикою різних граматичних категорій.

Частотність уживання кольоративів у поемі Т. Шевченка „Гайдамаки”

№	Група кольору	Лексема	Кількість	Приклади вживання
1.	Червоні (<i>adj</i>)	<i>Червоний (-а, -і)</i>	6	«І зорі червоні , як перше плили, Попливуть і потім»
2.	Червоні (<i>v</i>)	<i>Червоніти / текла-червоніла</i>	9	«Зайнялася Смілянщина, Хмара червоніє »
3.	Червоні (<i>adj</i>)	<i>Рудий</i>	2	«Ой гоп, гопака, Полюбила козака, Та рудого , Та старого, Лиха доля така»
4.	Червоні (<i>adj</i>)	<i>Кровавий</i>	1	«Як посеред моря Кровавого , стоїть Гонта З Максимом завзятим»
5.	Сині (<i>adj</i>)	<i>Синій</i>	6	«У моїй хатині синє море грає, Могила сумує, тополя шумить»
6.	Зелені (<i>adj</i>)	<i>Зелена</i>	5	«У темному гаю, в зеленій діброві, На припоні коні отаву скубуть»
7.	Зелені (<i>v</i>)	<i>Зеленіти</i>	2	«Жито зеленіє , Не чуть плачу, ні гармати, Тільки вітер віє»
8.	Жовті (<i>adj</i>)	<i>Жовтий, пожовклий</i>	3	«І листя пожовкле вітри рознесли»
9.	Жовті (<i>adj</i>)	<i>Золотий</i>	1	Козак оживе; Оживуть гетьмани в золотім жупані; Прокинеться доля...
10.	Жовті (<i>n</i>)	<i>Як золотом</i>	1	Нехай житом-пшеницею, як золотом , покрита, нерозмежованою останеться навіки од моря і до моря – слав’янська земля.
11.	Коричневі (<i>adj</i>)	<i>Карий</i>	2	«Єсть карії очі, Як зіроньки сяють»
12.	Чорні (<i>adj</i>)	<i>Чорний, чорнявий, чорнобривий</i>	10	«Молітьесь, діти, Страшний суд Ляхи в Україну несуть І заривають чорні гори»

13.	Чорні (<i>adj</i>)	<i>Вороний</i>	4	«А ясновельможний на воронім коні Блисне булавою, море закипить»
14.	Чорні (<i>v</i>)	<i>Чорніти</i>	2	«У полом'ї повітані На кроквах чорніють Панські трупи»
15.	Чорні (<i>adj</i>)	<i>Темний</i>	4	«І темними улицями, Де менше горіло, Поніс Гонта дітей своїх»
16.	Сірі (<i>adj</i>)	<i>Сіра</i>	2	«Я тобі не пара, я в сірій свитині, А ти титарівна»
17.	Сірі (<i>adj</i>)	<i>Сизий / сизокрилий</i>	8	«Літа орел сизокрилий , А за ним орлята»
18.	Білі (<i>adj</i>)	<i>Білий (-і) / білолиций</i>	2/3	«Як зіроньки сяють, Білі рученята»
	Білі (<i>n</i>)	<i>Білолиций</i>	1	«Зорі сяють, середь неба Світить білолиций »
	Білі (<i>v</i>)	<i>Біліти</i>	2	« Біліє місяць, люди сплять, І титар спить...»

ЛІТЕРАТУРА

1. Адах Н. А. Семантика індивідуально-авторських кольороназв у поетичній мові Василя Барки / Н. А. Адах // Наукові записки. Серія : Філологічна. – Острог, 2008. – № 10. – С. 3 – 11.
2. Губарева Г. А. Семантика та стилістичні функції кольоративів у поетичній мові Ліни Костенко : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Г. А. Губарева. – Харків, 2002. – 18 с.
3. Дзивак О. Н. Лексика на означення цвета в современном украинском языке : автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. Н. Дзивак. – К., 1974. – 22 с.
4. Журавлев А. П. Цветная музыка стиха / Журавлев А. П. // Психология художественного творчества : хрестоматія / сост. К. В. Сельченко. – Минск : Харвест, 1999. – С. 166 – 181.
5. Критенко А. П. Семантична структура назв кольорів в українській мові / А. П. Критенко // Мовознавство. – 1967. – № 4. – С. 97–112.
6. Мініч Л. С. Колористична парадигма творів Миколи Вінграновського [Електронний ресурс] / Л. С. Мініч. – Режим доступу : <http://naub.org.ua/?p=773>
7. Півень В. „Колірна” мова творів Тараса Шевченка та С.Гордінського / В. Півень // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка : наук. видання / Наукове товариство ім. Шевченка. – Донецьк, 2004. – Т. 5. – С. 523–527.
8. Підкамінна Л. В. Епітет Т. Г. Шевченка : генеза, структура і сучасна мовна рецепція : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Л. В. Підкамінна. – Київ, 2011 – 19 с.
9. Семашко Т. Ф. Проблема визначення статусу кольоропозначень як лінгвістичних одиниць / Семашко Т. Ф. // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць / відп. редактор М. Я. Плющ. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – [випуск 7.]. – С. 352–356.
10. Супрун Л. О. Колірна картина світу О. Гончара / Л. О. Супрун // Східнослов'янська філологія : Збірник наукових праць / Міністерство освіти і науки України. Горлівський держ. пед. ін. іноземних мов. – Горлівка, 2008. – С. 218–222. – (Мовознавство; вип. 14).
11. Федорчук Л. Простір і колір як категорія художнього світу Григорія Сковороди / Л. Федорчук // Слово і час. – 2000. – №5. – С. 55–60.
12. Франко І. Я. Зібрання творів : у 50-ти тт. / І. Я. Франко. – Т. 31. – Літературно-критичні праці (1897–1899). – К. : Наукова думка, 1976. – 596 с.
13. Фрумкіна Р. Цвет, смысл, сходство (аспекты психолінгвистического анализа) / Р. Фрумкіна. – М. : Наука, 1984. – 176 с.
14. Яворська Г. Н. Мовні концепти кольору / Г. Н. Яворська // Мовознавство, 1999. – № 2–3. – С. 42–50.

В статье сосредоточено внимание на колористике поэмы «Гайдамаки» Тараса Шевченко, классифицированы цвета по физическим признакам и охарактеризована семантика цветоименований в художественном тексте.

Ключевые слова: цветообозначения, функции цвета.

The article focuses on the colours of the poem "Gajdamaki" by Taras Shevchenko. Colours are classified by physical characteristics and semantics of colour nominations in fiction.

Keywords: colour nomination, the functions of colours.

УДК 821.161.2(092):81'367.625

І.В. Дудко

ФУНКЦІОНАЛЬНА ТРАНСПОЗИЦІЯ ЧАСОВИХ ФОРМ ДІЄСЛОВА У ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Стаття присвячена проблемі переносного (метафоричного) вживання дієслівних форм часу в поезії Тараса Шевченка. З'ясовано сутність явища транспозиції часових форм, закономірності формування транспонованого часового значення. Виділено основні різновиди переносного вживання часових форм дієслова. Встановлено внутрішній механізм часової транспозиції дієслівних форм. Визначено передумови супровідних конотацій.

Ключові слова: граматична категорія часу, час дієслова, граматична транспозиція, часова транспозиція дієслівних форм, транспозиційна функція часової форми, пряме і транспоноване значення, категорія темпоральності, темпоральний контекст, мова поезії Тараса Шевченка.